

УДК 81'373:[811.161.3+811.112.2]

Нячай Маргарыта Анатольеўнастаршы выкладчык кафедры
замежных моў
Гродзенскі дзяржаўны
медыцынскі ўніверсітэт
г. Гродна, Беларусь**Marharyta Niachai**Senior Lecturer of Department
of Foreign languages
Grodno State Medical University
Grodno, Belarus
nechai0102@mail.ruБЕЗЭКВІВАЛЕНТНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ
І СПАСАБЫ ІХ ПЕРАКЛАДУ

Артыкул прысвечаны пытанням моўнага статусу безэквівалентных фразеалагічных адзінак, а таксама экстралінгвістычным і ўнутрымоўным прычынам узнікнення фразеалагічных лакун. На матэрыяле фразеалагізмаў фразеасемантычнага поля «Здароўе» беларускай і нямецкай моў вылучаюцца і аналізуюцца безэквівалентныя адзінкі. Асаблівая ўвага надаецца спосабам іх перакладу. Асноўнымі прыёмамі перадачы значэння безэквівалентных фразеалагізмаў з'яўляюцца: калькаванне, лексічны, дэскрыптыўны і камбінаваны спосабы перакладу.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: *безэквівалентны фразеалагізм; нацыянальна-культурная спецыфіка; лакуна; калька; менталітэт.*

NON-EQUVALENT FRASEOLOGICAL UNITS
AND THE WAYS OF THEIR TRANSLATION

The article is devoted to the issues of the linguistic status of non-equivalent phraseological units, as well as extralinguistic and intra-linguistic factors as the main causes of phraseological lacunarity. Based on the phraseological units of the phrasesemantic field «Health» of the Belarusian and German languages, non-equivalent units are distinguished and analyzed. Special attention is paid to the ways of their translation. The main methods of conveying the meaning of non-equivalent phraseological units are: calque, lexical, descriptive and combined translation methods.

Key words: *non-equivalent phraseological unit; national and cultural specificity; lacuna; calque; mentality.*

Даследаванне фразеалогіі як сістэмы нацыянальнага светапогляду, што адлюстроўваецца пры дапамозе вобразаў, дае багаты матэрыял для апісання моўнай карціны свету розных народаў. Вывучэнне феномена фразеалагічнай безэквівалентнасці ў тэорыі і практыцы перакладу фразеалагізмаў патрабуе глыбокага даследавання.

Мэта артыкула – раскрыць паняцце *фразеалагічная безэквівалентнасць*, апісаць універсальны характар і нацыянальна-культурныя асаблівасці безэквівалентных беларускіх і нямецкіх фразеалагізмаў праз іх супастаўленне на матэрыяле фразеасемантычнага поля «Здароўе», а таксама вызначыць асаблівасці перакладу фразеалагічных адзінак. Зварот да гэтага тэматычнага поля невыпадковы: здароўе – адна з галоўных каштоўнасцей чалавека

і грамадства, асабліва ў сучасным свеце (пандэміі, стрэсы, здаровы лад жыцця), што робіць даследаванне запатрабаваным як у лінгвістычным, так і ў сацыякультурным кантэксце. Акрамя таго, уяўленні пра здароўе глыбока нацыянальна спецыфічныя, таму супастаўленне беларускіх і нямецкіх фразеалагізмаў гэтай тэматыкі дазваляе выявіць як універсальныя, так і этна-спецыфічныя рысы, а таксама патэнцыяльную семантычную безэквівалентнасць, што мае істотнае значэнне для міжкультурнай камунікацыі і тэорыі перакладу.

На падставе наяўнага фактычнага матэрыялу ў склад фразеасемантычнага поля «Здароўе» залічаны фразеалагічныя адзінкі, якія размяркоўваюцца ў межах двух субпалёў, агульных для беларускай і нямецкай моў: 1) «добрае здароўе» і 2) «кепскае здароўе». У састаў субполя «добрае здароўе» ўключаны фразеалагізмы, што характарызуюць здоровага, не хворага чалавека, усе органы і сістэмы якога функцыянуюць правільна і не маюць адхіленняў у сваёй працы. Здаровы чалавек – гэта чалавек у добрай фізічнай форме, фізічна моцны, дужы, энергічны, бадзёры, рухавы, у поўнай свядомасці і ў здаровым розуме. Субполе «кепскае здароўе» складаюць фразеалагічныя адзінкі, якія характарызуюць хворага, нездоровага чалавека, у якога назіраюцца пастаянныя або часовыя парушэнні функцыянавання органаў або сістэм арганізма. Акрамя таго, хворы чалавек фізічна слабы, знясілены. У склад субполя «кепскае здароўе» залічаны таксама фразеалагічныя адзінкі, што рэпрэзентуюць парушэнні разумовай дзейнасці чалавека, якія ўзніклі паводле шэрагу прычын.

Аналіз семантычнай суадноснасці, структурна-граматычнай арганізацыі, кампанентнай структуры і стылістычнай канатацыі разнамоўных фразеалагізмаў дазваляе нам вылучыць сярод беларускіх і нямецкіх фразеалагічных адзінак фразеасемантычнага поля «Здароўе» 1) эквіваленты; 2) аналагі; 3) безэквівалентныя фразеалагізмы.

Да міжмоўных фразеалагічных эквівалентаў супастаўленых моў адносяцца фразеалагічныя адзінкі з тоеснай семантыкай, структурна-граматычнай мадэллю, функцыянальна-стылістычнай афарбоўкай, кампанентным складам, вобразнай асновай. У адпаведнасці з прынятымі крытэрыямі эквівалентнасці пры супастаўленні беларускіх і нямецкіх фразеалагізмаў фразеасемантычнага поля «Здароўе» вылучаюцца поўныя і частковыя эквіваленты.

У адрозненне ад эквівалентаў аналагі характарызуюцца супадзеннем сігніфікатыўна-дэнататыўнага значэння, суб'ектыўна-ацэначнай канатацыі, але могуць разыходзяцца кампанентным складам, структурна-граматычнай арганізацыяй, а таксама ўнутранай формай, вобразнай асновай, стылістычнай прыналежнасцю і экспрэсіўнасцю.

Аднак найбольшую даследчую цікавасць уяўляюць сабой безэквівалентныя адзінкі, якія фіксуюць нацыянальна-спецыфічныя рысы, адсутныя ў адной з супастаўленых моў. У нашым даследванні пад безэквівалентнымі

фразеалагічнымі адзінкамі мы разумеем фразеалагізмы зыходнай мовы, якія характарызуюцца адсутнасцю адпаведнікаў (эквівалентаў або аналагаў) у мове супастаўлення.

Адзначым, што ў навуковай літаратуры, асабліва ў аспекце лінгвістыкі міжкультурных камунікацый, тэрміны *безэквівалентны фразеалагізм*, *лакунарная фразеалагічная адзінка*, *лакунарны фразеалагічны зварот* і *лакунарны фразеалагізм* ужываюцца як сінонімы. У нашым даследаванні будзем выкарыстоўваць пераважна тэрмін *безэквівалентны фразеалагізм*. Характарыстыка паняцця фразеалагічнай безэквівалентнасці мае вялікае значэнне для выяўлення нацыянальнай сістэмы светапогляду.

Праблемам нацыянальна-культурнай спецыфікі фразеалогіі прысвечана шмат навуковых даследаванняў. Гэтым займаліся А. Ф. Арсенцьева, Л. Д. Белавусава, Л. К. Байрамава, Я. М. Верашчагін, Д. А. Дабравольскі, В. Р. Кастамараў, А. Д. Райхштэйн, В. М. Тэлія і многія іншыя. Сярод беларускіх лінгвістаў можна вылучыць такіх даследчыкаў, як А. А. Аксамітаў, В. А. Арцёмава, А. С. Буцько, М. А. Даніловіч, В. А. Жылінская, Н. В. Івашына, А. В. Казакова, В. І. Коваль, І. Я. Лепешаў, Л. В. Леванцэвіч, В. М. Маслава, Н. Б. Мячкоўская, А. С. Садойская, І. К. Цівунчык, Ф. М. Янкоўскі і інш.

Як адзначае В. М. Тэлія, сувязь мовы і культуры рэалізуецца праз культурную канатацыю: «Калі фразеалагізм валодае культурна-нацыянальнай спецыфікай, то яна павінна, на нашу думку, мець свой сродак увасаблення ў яго знакавую арганізацыю і свой спосаб указання на гэтую спецыфіку. Такім сродкам увасаблення культурна-нацыянальнай спецыфікі фразеалагізмаў служыць вобразная аснова (у тым ліку і ўключаючы ў сябе культурна маркіраваныя рэаліі), а спосабам указання на гэтую спецыфіку з'яўляецца інтэрпрэтацыя вобразнай асновы ў знакавай культурна-нацыянальнай “прасторы” дадзенага моўнага згуртавання. Такого роду інтэрпрэтацыя і складае змест культурна-нацыянальнай канатацыі» [1, с. 215].

Даследчыца вылучае наступныя тыпы нацыянальна-маркіраваных адзінак у намінацыйным складзе мовы: 1) адзінкі, у якіх культурна важная інфармацыя адлюстроўваецца ў дэнацыйным аспекце значэння (фразеалагізмы, якія абазначаюць рэаліі сацыяльнай, духоўнай і матэрыяльнай культуры); 2) адзінкі, у якіх культурна важная інфармацыя знайшла сваё ўвасабленне ў канататыйным аспекце значэння (вобразна-матыываванай канатацыі фразеалагічнай адзінкі) [1].

Як адзначае В. А. Маслава, «фразеалагічныя адзінкі, адлюстроўваючы ў сваёй семантыцы доўгі працэс развіцця культуры народа, фіксуюць і перадаюць з пакалення ў пакаленне культурныя ўстаноўкі і стэрэатыпы, эталоны і архетыпы» [2, с. 197]. Даследчыца лічыць неабходным аналізаваць моўныя факты не толькі з пункту гледжання носьбіта мовы, але і з пункту гледжання знешняга назіральніка, вывучаючы і аналізуючы ўніверсальныя тэрміны культуры з тэкстаў розных часоў. І менавіта фразеалагічную адзінку яна разглядае як тэкст, які захоўвае культурную інфармацыю: «Фразеа-

лагічны кампанент мовы не толькі перадае элементы і рысы культурна-нацыянальнага светаразумеання, але і фарміруе іх. І кожны фразеалагізм, калі ён змяшчае культурную канатацыю, уносіць свой уклад у агульную мазаічную карціну нацыянальнай культуры» [3, с. 87].

Лінгвіст А. Ф. Арсенцьева разглядае тры ўзроўні, на якіх можа праяўляцца нацыянальна-культурная спецыфіка фразеалагічных адзінак: 1) у агульным значэнні фразеалагізма (безэквівалентныя або лакунарныя фразеалагізмы); 2) у значэнні асобных лексічных кампанентаў (калі фразеалагізм змяшчае ў сваім кампанентным складзе абазначэнне нацыянальна-культурнай рэаліі); 3) у прамым значэнні, якое было вобразна пераасэнсавана (г. зн. у прататыпах) [4]. Трэба адзначыць, што, аналізуючы фразеалагічныя адзінкі англійскай і рускай моў, А. Ф. Арсенцьева падкрэслівае і тое, што не трэба перабольшваць ролю нацыянальна-культурнага кампанента ў фразеалагічнай карціне свету, паколькі «ў фразеаскладзе ... моў існуе значная колькасць інтэрнацыяналізмаў, а таксама фразеалагізмаў, якія звязаны з агульначалавечымі ведамі аб уласцівасцях рэальнага свету» [5, с. 67].

Разгледзім прыклады безэквівалентных фразеалагічных адзінак фразеасемантычнага поля «Здароўе» ў беларускай і нямецкай мовах.

Сярод 1523 беларускіх і 1051 нямецкіх фразеалагізмаў, якія характарызуюць здароўе чалавека, былі выяўлены 48 беларускіх і 37 нямецкіх безэквівалентных адзінак, якія не маюць фразеалагічных адпаведнікаў у супастаўленых мовах.

Міжмоўная беларуска-нямецкая безэквівалентнасць з'яўляецца вынікам несупадзення нацыянальна-культурных асаблівасцей, гістарычнага вопыту і бытавых рэалій абодвух народаў. Так, да безэквівалентных адзінак мы аднеслі: а) фразеалагізмы, якія характарызуюцца наяўнасцю лексем-рэалій жыцця, што прысутнічаюць у адной мове і адсутнічаюць у другой (напрыклад, як *абязмен (бязмен)* – 'вельмі (неразумны, бесталковы, дурны)' (СДФГ). Адзначым, што *абязмен (бязмен)* уяўляе сабой рэалію – канкрэтны тып ручных вагаў. Нягледзечы на тое, што вагі існуюць усюды, сам тып *бязмен* мае нацыянальна-спецыфічную назву і можа быць не вядомы носьбітам іншых моў без тлумачэння. Удакладнім, што наяўнасць культурна-маркіраванай лексемы ў складзе фразеалагізма не з'яўляецца дастатковай падставай для аднясення адзінкі да безэквівалентных. Вырашальным фактарам выступае адсутнасць у мове перакладу фразеалагічнага адпаведніка (эквівалента або семантычнага аналага). Калі такі адпаведнік існуе, адзінка не лічыцца безэквівалентнай нават пры наяўнасці культурна-маркіраванай лексемы; б) фразеалагізмы, у якіх абыгрываюцца ўласныя імёны. Напрыклад, нямецкі фразеалагізм *erschossen sein wie Robert Blum* (літар. быць расстраляным, як Роберт Блум) – 'вельмі стаміцца, быць зняможаным' (Д) заснаваны на рэальнай гістарычнай падзеі: у 1848 годзе быў расстраляны нямецкі палітык Роберт Блум, што выклікала шырокі рэзананс у Германіі. Гэтая гістарычная алузія незразумелая без адпаведнага культурнага

кантэксту. У беларускай мове адсутнічае фразеалагізм, які перадаваў бы значэнне моцнай стомленасці праз вобраз растрэлу або адсыл на канкрэтную гістарычную асобу. Адсутнасць такога семантычнага адпаведніка дазваляе кваліфікаваць дадзены фразеалагізм як безэквівалентны; в) фразеалагізмы, у якіх выкарыстоўваюцца стылістычныя прыёмы для гумарыстычнага эфекту, што немагчыма перадаць аналагічнымі сродкамі ў адной з супастаўленых моў (напрыклад, *руб дваццаць* – ‘кульгавы чалавек’ (СДФГ)). Паходжанне выразу звязана з графічным падабенствам лічбы «20» да чалавека, які кульгае. Гумарыстычны эфект дасягаецца праз нечаканую змену фізічнага недахопу на лічбавае абазначэнне. У нямецкай мове такія лічбавыя вобразы поўнаасцю адсутнічаюць, таму пры перакладзе гэтай адзінкі даводзіцца звяртацца да нейтральных варыянтаў, якія цалкам страчваюць гумарыстычную афарбоўку; г) фразеалагізмы, якія не маюць семантычных адпаведнікаў у мове супастаўлення. Так, беларускі фразеалагізм *на літару хварэць* – ‘мець паталагічныя адхіленні ў вымаўленні асобных гукаў мовы, слоў’ (СДФГ) не мае адпаведнікаў у мове супастаўлення. У нямецкай мове няма аднаго абагульняючага паняцця для дэфекту вымаўлення любога гукі. Там патрабуецца канкрэтызацыя: *lispern* ‘шапялявіць’, *stottern* ‘заікацца’ (не пра гукі-літары), *nuscheln* ‘невывразна гаварыць’ (не пра канкрэтны гук-літару). Гэта значыць, што беларуская мова фіксуе сітуацыю абагульнення, а нямецкая – дэталізацыя.

Фразеалогія ў адрозненне ад лексікі выбіральных у сваім развіцці: «У сферу фразеалагічнай намінацыі трапляюць у першую чаргу агульначалавечыя рэаліі, вядомыя і актуальныя ў паўсядзённым жыцці. Яны складаюць прадметна-паняццевую аснову агульнанацыянальнай і інтэрнацыянальнай фразеалогіі» [6, с. 117]. Вакол гэтых рэалій і фарміруюцца фразеалагічныя адзінкі.

Адсутнасць абазначэння адпаведных паняццяў у фразеалогіі беларускай ці нямецкай моў можна растлумачыць тым, што адной з моў яшчэ не асвоены шэраг аб’ектаў рэчаіснасці, моўны ўжыв не стварыў такога роду фразеалагізмаў, не адбылося і запазычвання з іншых моў [Там жа, с. 116–117].

Безэквівалентнасць – гэта з’ява ўніверсальная, і прычыны яе не ў недастатковасці адной мовы або празмернасці другой у спосабах апісання навакольнага свету, а ў спецыфіцы перадачы вопыту пазнання. Напрыклад, пры наяўнасці ў супастаўленых мовах эквівалентных лексічных адзінак, могуць быць і безэквівалентныя, калі ў адной мове створаны фразеалагізм, а другая мова яго не мае. Інакш кажучы, прадстаўнікам двух народаў можа быць знаёма інфармацыя аб прадмеце, зразумелы канкрэтныя жыццёвыя сітуацыі, звязаныя з ім, вядома практыка яго ўжывання, але вобразная інтэрпрэтацыя яго ўласцівасцей становіцца базай для ўтварэння фразеалагізма ў мове толькі аднаго народа.

Адзначым, што з’ява безэквівалентнасці можа назірацца на ўзроўні канкрэтнага фразеалагізма, які існуе ў адной мове і адсутнічае або не мае

аналага ў супастаўленай, а таксама на ўзроўні цэлай групы або падгрупы, калі такія адпаведныя падраздзяленні адсутнічаюць у адной з супастаўленых моў.

Нацыянальна-культурная спецыфіка нямецкай фразеалагічнай адзінкі *über die große Zehe gehen* (літар. хадзіць цераз вялікі палец нагі) – ‘хадзіць наскамі ўсярэдзіну’ (Б) праяўляецца ў значэнні аднаго лексічнага кампанента *die Zehe*. Адзначым, што ў нямецкай мове пальцы на руках і нагах чалавека называюцца па-рознаму: *der Finger* (палец рукі) і *die Zehe* (палец нагі). У беларускай мове такія паняцці не дыферэнцуюцца.

Больш прыкметны характар безэквівалентнасць набывае ў тым выпадку, калі ў адной з супастаўленых моў адсутнічаюць цэлыя фразеасемантычныя групы або падгрупы. Так, безэквівалентнымі да беларускай мовы з’яўляюцца нямецкія адзінкі фразеасемантычнай групы «мець добры слых»: *Ohren wie ein Luchs haben* (літар. мець вушы, як у рысі) (М), *gute (feine, scharfe, leise) Ohren haben* (літар. мець добрыя (тонкія, вострыя, ціхія) вушы (слых)) (Б), *das Gras wachsen hören* (літар. чуць, як расце трава) – ‘мець добры слых’ (Б) і фразеасемантычнай групы «мець добры зрок»: *j-d hat Argusaugen* (літар. хто-н. мае вочы Аргуса) (М), *j-d hat Augen wie ein Luchs* (літар. хто-н. мае вочы, як у рысі) (М), *scharfe Augen haben* (літар. мець вострыя вочы) – ‘мець вельмі добры зрок’ (Б).

Адсутнасць адкрытага дыялогу аб сексе і венерычных захворваннях у гады савецкай улады была часткай дзяржаўнай палітыкі, накіраванай на падтрыманне пэўнага маральнага аблічча грамадства і ўтойванне сацыяльных праблем. Існавала жорсткая цензура, якая забараняла публікацыю інфармацыі па розных няёмкіх тэмах. Прызнанне наяўнасці распаўсюджвання венерычных захворванняў азначала б прызнанне прысутнасці бязладных палавых сувязей, што ішло ўразрэз з афіцыйным тэзісам аб тым, што ў сацыялістычным грамадстве такія сацыяльныя праблемы вынішчаны. Так, безэквівалентнымі да беларускіх з’яўляюцца нямецкія адзінкі фразеасемантычнай падгрупы «заразіцца»: *sich (D) etw. auf den Balg holen* (літар. палажыць што-н. сабе на шкуру) – ‘заразіцца (якой-н. хваробай)’ (Б-2); *eine Krankheit davon tragen* (літар. цягнуць хваробу з сабою) – ‘заразіцца хваробай’ (Б-2); *sich (D) die Gießkanne verbiegen / verbeulen* (літар. сагнуць / памяць сабе лейку) – ‘(у адносінах да мужчыны) заразіцца ганарэяй’ (Д); *sich (D) das Rohr verbiegen* (літар. сагнуць сабе трубку) – ‘(у адносінах да мужчыны) заразіцца венерычнай хваробай’ (Д).

Не маюць адпаведнікаў у нямецкай мове фразеалагічныя адзінкі беларускай мовы фразеасемантычнай групы «часовыя парушэнні ў рабоце органаў або сістэм»: *гарэць агнём* – ‘тэмпературыць’ (СФ), *кроў іграе (зайграла)* у каго – ‘хто-н. тэмпературыць, мае павышаную тэмпературу’ (ЗНФ), *агнём гарэць (палаць)* – ‘быць у гарачцы, з высокаю тэмператураю’ (БФ), *як (што) чыгун (цыгун)* – ‘надта (гарачы)’ (Юрч.-З). Гэтыя беларускія фразеалагізмы можна перадаць на нямецкую мову, як *hohes Fieber haben*

(літар. мець гарачку), *vor Fieber glühten* (літар. жарыцца ад гарачкі) або *vor Fieber brennen* (літар. гарэць ад гарачкі). Адзначым, што прыведзеныя выразы не з'яўляюцца традыцыйнымі фразеалагізмамі, зафіксаванымі ў слоўніках нямецкай мовы. Яны ўяўляюць сабой свабоднае, але цалкам натуральнае і зразумелае спалучэнне слоў.

Нягледзячы на ўнікальнасць безэквівалентных фразеалагізмаў, іх змест можа і павінен быць адэкватна перададзены пры перакладзе на іншую мову. Спосабы такой перадачы вядомы, і яны шырока ўжываюцца як у шматмоўных фразеалагічных слоўніках, так і пры перакладзе тэкстаў, асабліва мастацкіх, у якіх фразеалогія выступае адным са сродкаў мастацкай выразнасці. Для перадачы сэнсу безэквівалентных фразеалагізмаў выкарыстоўваюцца розныя спосабы перакладу. Папярэдне адзначым, у сувязі з абмежаванай лексікаграфічнай базай нямецка-беларускіх і беларуска-нямецкіх фразеалагічных адпаведнікаў [7; 8], у якасці дапаможнага інструмента верыфікацыі перакладу былі выкарыстаны аўтарытэтныя нямецка-рускія і руска-нямецкія слоўнікі [9; 10; 11; 12]. Адбор нямецкамоўных эквівалентаў ажыццяўляўся выбарачна: у даследаванні ўключаліся толькі тыя адзінкі, семантыка якіх поўнасцю ідэнтычная значэнню беларускага фразеалагізма, што гарантавала метадалагічную карэктнасць супастаўлення.

1. Лексічны пераклад – пераклад фразеалагічнай адзінкі з адной мовы на другую з дапамогай моналексемы (часцей дзеяслоў або назоўнік). Хаця гэты спосаб дазваляе больш каратка і адэкватна перадаць сэнс адзінкі, але ў той самы час пры перакладзе фразеалагізм губляе адну са сваіх якасцей – падзельнааформленасць, паколькі кампанентная структура замяшчаецца моналексмай, што прыводзіць да страты вобразнасці і зніжэння эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі. Гэты спосаб выкарыстаецца пры перадачы 17,6 % безэквівалентных адзінак (табл. 1). Прыклады падаюцца ў табл. 2.

2. Калькаванне – пакампанентны, даслоўны пераклад з улікам норм мовы-рэцэптара. Ужываецца ў тым выпадку, калі неабходна перадаць вобразную аснову зыходнага фразеалагізма. Гэты спосаб дазваляе захаваць не толькі семантычнае значэнне, кампанентны склад, але і экспрэсіўна-эмацыянальную афарбоўку і нацыянальна-культурную спецыфіку фразеалагічнай адзінкі. Як слушна заўважае даследчыца Р. А. Сафіна, «ужыванне дадзенага спосабу перакладу патрабуе не толькі захавання граматычных норм мовы-рэцэптара, але і пэўнай асцярожнасці ў перадачы вобразнага кампанента – для таго каб быць правільна вытлумачаным, фразеалагізм-калька павінен мець “празрысты” вобраз, хоць ён можа здавацца і не зусім звыклым» [9, с. 251].

Пры аналізе адзінак фразеасемантычнага поля «Здароўе» выяўлены наступныя фразеалагізмы, якія трапілі ў беларускую мову з нямецкай у выніку калькавання: *адамаў яблык* (*der Adamsapfel*), *браць (узяць) сябе ў рукі* (*sich in der Hand haben*) [10]. Наяўнасць невялікай колькасці такіх фразеалагізмаў можна растлумачыць тым, што ў беларускай і нямецкай

лінгвакультурах звычайна ўжываюць розныя вобразы для характарыстыкі стану здароўя чалавека, а спосаб калькавання патрабуе абавязковага супадзення характарыстык пры ўспрыманні якога-небудзь вобраза носьбітамі розных моў. Адзначым, што часта пры выкарыстанні дадзенага спосаба слоўнікавая дэфініцыя можа суправаджацца апісальным перакладам або этымалагічнай даведкай для поўнага разумення адзінкі.

З дапамогай калькавання ў беларускую мову трапілі такія фразеалагічныя адзінкі: з лацінскай – *<адна> скура ды косці* (ossa ac pellis totus est), з французскай (недакладная калька) – *антонаў агонь* (feu Sant-Antoine), *як рукой зняло* (pter le mal comme avec la main), *жывы труп* (cadavre vivant), *прыходзіць у сябе* (revenir a soi), з англійскай – *другое дыханне* (second breath), *пясок сыплецца* (the sand are running out) і інш. [10]. 8,3 % безэквівалентных адзінак перадаюцца калькаваннем (гл. табл. 1 і 2).

3. Апісальны пераклад (дэскрыптыўны) – перадача зыходнай фразеалагічнай адзінкі ў мове-рэцыпіенце разгорнутым словазлучэннем або сказам, з дапамогай якіх можна раскрыць сігніфікатыўна-дэнататыўнае значэнне, а дакладней, апісаць сэнс адзінкі. Перавага гэтага спосабу ў тым, што пры перакладзе свабоднымі канструкцыямі дастаткова поўна перадаецца семны набор фразеалагізма. Але апісанне саступае арыгіналу, паколькі ў гэтым выпадку непазбежна страчваецца канататыўны аспект фразеалагізма, яго вобразнасць і экспрэсіўнасць. Да такога спосабу звяртаюцца тады, калі немагчыма выкарыстаць ні адзін з іншых спосабаў. На аснове аналізу лексікаграфічных крыніц значэнне 49,4 % безэквівалентных адзінак перадаюцца апісальна (табл. 1 і 2).

4. Камбінаваны пераклад – пераклад зыходнай фразеалагічнай адзінкі з дапамогай двух ці болей перакладчыцкіх прыёмаў перадачы з мовы-крыніцы на мову-рэцэптар. Камбінаваны спосаб можа аб'ядноўваць некалькі магчымых варыянтаў перакладу, напрыклад, калькаванне і апісальны, лексічны і апісальны пераклад. 24,7 % адзінак фразеасемантычнага поля «Здароўе», якія не маюць эквівалента ці аналага, перадаюцца з дапамогай камбінаванага спосабу перакладу (табл. 1 і 2).

Табліца 1

Колькасныя паказчыкі выкарыстаных спосабаў перакладу

Спосабы перакладу	Колькасны паказчык	Працэнтны паказчык
Лексічны	15	17,6 %
Калькаванне	7	8,3 %
Апісальны	42	49,4 %
Камбінаваны	21	24,7 %
Усяго	85	100 %

Табліца 2

Способы перевода безэквивалентных фразеологизмов

Зыходная адзінка	Літаральны пераклад	Перакладны адпаведнік	Способ перакладу
<i>sich (D) den Magen verderben</i> (Д)	‘сапсаваць сабе страўнік’	‘атруціцца (недабраякаснай ежай)’	лексічны
<i>sich (D) einen Schnupfen holen</i> (Д)	‘дастаць сабе насмарк’	‘прастудзіцца’	лексічны
<i>weißer Fluß</i> (Б-2)	‘белы паток / цячэнне’	‘белі’	лексічны
<i>wandelnde Schlaf-tablette</i> (Д)	‘хадзячае снатворнае’	‘чалавек пад дзеяннем снатворнага’	апісальны
<i>j-m liegt das Wetter in den Gliedern</i> (Б-2);	‘у каго-н. вецер ляжыць у канечнасцях’	‘у каго-н. суставы баляць (або) ныюць пры дрэнным надвор’і’	апісальны
<i>die Fische füttern</i> (М)	‘карміць рыб’	‘пакутваць ад марской хваробы’	апісальны
<i>Selbstmord mit Messer und Gabel</i> (Б-2);	‘самагубства нажом і відэльцэм’	‘паступова забіваць сябе няправільным харчаваннем або празмерным харчаваннем’	апісальны
<i>jmdm. auf den Magen schlagen</i>	‘біць па страўніку’	‘уплываць (уздзеінічаць) так, што ў каго-н. з’яўляюцца праблемы са страўнікам’	апісальны
<i>fliegende Hitze</i>	‘прылятаючы жар’	‘прылівы, раптоўнае пачуццё цяпла ў цэле ў час клімаксу’	камбінаваны (лексічны + апісанне)

Такім чынам, праведзены аналіз безэквівалентных фразеалагізмаў у межах фразеасемантычнага поля «Здароўе» на матэрыяле беларускай і нямецкай моў дазваляе вызначыць, што асноўнымі фактарамі ўзнікнення міжмоўнай безэквівалентнасці выступае аб’ектывацыя фразеалагічнымі адзінкамі этнаспецыфічных паняццяў, рэалій, тыповых сітуацый і якасцей, якія фарміруюцца пад уплывам спецыфікі сацыякультурнага развіцця адпаведных лінгвасупольнасцей, прыродна-кліматычных умоў пражывання, нацыянальных традыцый, ментальных стэрэатыпаў і псіхалагічных асаблівасцей носбітаў моў. Найбольш прадуктыўнымі спосабамі перадачы безэквівалентнай фразеалагічнай лексікі выступаюць апісальны (49,4 %) і камбінаваны (24,7 %) тыпы перакладу, што сведчыць аб перавазе экспліцытных сродкаў перадачы семантыкі над імкненнем да фармальнай эквівалентнасці.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Телия, В. Н.* Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
2. *Маслова, В. А.* Введение в лингвокультурологию : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М.: Наследие, 1997. – 207 с.
3. *Маслова, В. А.* Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М.: Издат. центр «Академия», 2001. – 208 с.
4. *Арсентьева, Е. Ф.* Сопоставительный анализ ФЕ (на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека в английском и русском языках) / Е. Ф. Арсентьева. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1989. – 123 с.
5. *Арсентьева, Е. Ф.* Фразеология и фразеография в сопоставительном аспекте / Е. Ф. Арсентьева. – Казань : Казан. гос. ун-т, 2006. – 172 с.
6. *Даніловіч, М. А.* Беларуская дыялектная фразеалогія і яе лексічная аснова / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2003. – 272 с.
7. *Кур'янка, М. І.* Нямецка-беларускі слоўнік = Deutsch-belarussisches Wörterbuch : больш за 50 000 словаў / М. І. Кур'янка. – Мінск : Зміцер Колас, 2006. – 976 с.
8. Беларуска-нямецкі слоўнік = Belarussisch-Deutsches Wörterbuch : больш за 70 тысяч слоў і выказаў / пад рэд. Мікалая Кур'янка, Лявона Баршчэўскага і Томаса Вайлера. – Мінск : Зміцер Колас, 2010. – 608 с.
9. *Сафина, Р. А.* Лакунарные фразеологические единицы и способы их перевода (на материале немецкого и русского языков) / Р. А. Сафина // Альманах современной науки и образования. Языкознание и литературоведение в синхронии и диахронии. В 3 ч. – Тамбов : Изд-во «Грамота», 2007. – Ч. 2: межвуз. сборник научных трудов. – С. 251.
10. *Лепешаў, І. Я.* Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2004. – 443 с.
11. *Paffen, K. A.* Deutsch-russisches Satzlexikon = Немецко-русский фразеологический словарь : über 10 000 Stichwörter mit über 43000 Sätzen : в 3 томах / K. A. Paffen; Herausgegeben von Christa Fleckenstein. – Leipzig : VEB Verlag Enzyklopadie, 1970. – Т. 1. – 464 с.; Т. 2. – 467 с.; Т. 3. – 535 с.
12. *Шекасюк, Б. П.* Новый немецко-русский фразеологический словарь / Б. П. Шекасюк. – Изд. стереотип. – М.: Кн. дом «Либроком», 2019. – 864 с.

КРЫНІЦЫ ПРЫКЛАДАЎ

1. БФ – *Янкоўскі, Ф.* Беларуская фразеалогія : фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне / Ф. Янкоўскі. – Мінск : Выш. школа, 1968. – 448 с.

2. СФ – *Лепешаў, І. Я.* Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭН ім. П. Броўкі, 2008. – Т. 1. – 627 с.; Т. 2. – 704 с.
3. СДФГ – *Даніловіч, М. А.* Слоўнік дыялектнай фразеалогіі Гродзеншчыны / М. А. Даніловіч. – Гродна : ГрДУ, 2000. – 276 с.
4. ЗНФ – *Лепешаў І. Я.* З народнай фразеалогіі : дыферэнц. слоўнік / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Выш. школа, 1991. – 110 с.
5. Юрч.-З – *Юрчанка, Г. Ф.* Слова за слова : устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшыны / Г. Ф. Юрчанка ; пад рэд. А. А. Крывіцкага. – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 271 с.
6. Б – *Бинович, Л. Э.* Немецко-русский фразеологический словарь / Л. Э. Бинович, Н. Н. Гришин. – М. : Рус. яз., 1975. – 656 с.
7. Б-2 – *Бинович, Л. Э.* Немецко-русский фразеологический словарь / Л. Э. Бинович. – М. : Изд-во «Аквариум», 1995. – 768 с.
8. Д – *Duden.* Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik, bearb. von Drosdowski G. u.a., Mannheim [u.a.]: Dudenverl, 2008. – 864 S.
9. М – *Мілач, С. В.* Слоўнік фразеалагізмаў з кампанентамі-заонімамі (на матэрыяле беларускай і нямецкай моў) / аўт.-склад. С. В. Мілач ; Брэсцкі дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 2010. – 256 с.

Паступіла ў рэдакцыю 11.12.2025